

C. Wagenaar

"Stop het stuiven". Met die simpele opdracht toog Staatsbosbeheer een eeuw geleden aan de slag om de stuifzanden bij Kootwijk en de Schoorlse en Texelse Duinen te beteugelen (foto 1). Een welhaast onmogelijke onderneming, gezien de schraalheid van de bodem.

Met de bossen rond Breda en het Haagse Bos kreeg Staatsbosbeheer bij de oprichting 13.316 hectare toegewezen. Nu, honderd jaar later, heeft Staatsbosbeheer ruim 220.000 hectare onder zijn hoede en mag zich daarmee de grootste natuurbeheerder van Nederland noemen.

Staatsbosbeheer: 100 jaar werken

In 1999 vierde Staatsbosbeheer zijn 100-jarig bestaan. Een jubileum noopt niet alleen tot vooruitkijken (de Hullu, dit nummer) maar ook tot terugblikken. Voor het verkennen en inschatten van toekomstige ontwikkelingen organiseert Staatsbosbeheer dit voorjaar een congres voor beheerders, bestuurders, beleidsmakers en onderzoekers. Indachtig de uitspraak "wie het verleden niet kent, kan het heden niet duiden", zagen in het kader van de jubileumviering vijf boeken het licht die de bovengenoemde oudste terreinen tot onderwerp hebben.

Voor de 'integrale' geschiedschrijving van Staatsbosbeheer tekenden dr. J. Buis en dr. J.P. Verkaik. Hun uitvoerige bronnenstudie mondde uit in een kloek boek getiteld: "Staatsbosbeheer: 100 jaar werken aan groen Nederland." Niet alleen de bosbouwer of natuurbeschermer vindt in dit fraai geïllustreerde jubileumboek veel van zijn gading. Ook de geïnteresseerde leek die wil weten hoe het wordingsproces van de ruimtelijke inrichting in Nederland is verlopen wordt op zijn wenken bediend. Naast het in kaart brengen van de geschiedenis van de organisatie zelf, hooguit van belang voor medewer-

kers en gepensioneerden, besteden de auteurs uitgebreid aandacht aan de maatschappelijke processen die hun invloed hebben doen gelden op het reilen en zeilen van de organisatie. Staatsbosbeheer, de uitvoerder die gaandeweg steeds meer taken naar zich toetrok, zoals advisering, het uitvoeren van controle, het opstellen van plannen en het (doen) verrichten van onderzoek. Staatsbosbeheer, de initiator die het experiment niet schuwde; anticipeerde op nieuwe ontwikkelingen doch anderzijds verweten kan worden in bepaalde perioden te lang te hebben vastgehouden aan traditionele opvattingen en methoden. Het "to be or not to be" klinkt in elk tijdsgewricht anders en in een eeuw werken aan groen Nederland zien we hoe Staatsbosbeheer zich heeft weten aan te passen aan maatschappelijke veranderingen.

Wie of wat bepaalt het verloop van de geschiedenis? Zijn het de "grote mannen" als een Caesar, Napoleon, Hitler, of om op Staatsbosbeheerschaal te blijven een Van Dissel (directeur van 1902-1937) die richting hebben gegeven aan de gebeurtenissen? Of is de geschiedenis de resultante van sociaal-economische processen, van botsende maatschappelijke klassen. En wat is de rol van ideologieën, de kracht van ideeën in veranderingsprocessen? De Franse filosoof en mathematicus Pascal heeft ooit de opvatting verkon-

digd dat de geschiedenis niets anders is dan een opeenstapeling van toevalligheden. Buis en Verkaik kiezen niet voor één optiek maar schakelen door het boek heen moeiteloos over van de ene op de andere.

Oprichting

Als voorbeeld moge dienen de beschrijving van de oprichting van Staatsbosbeheer en datgene wat er aan vooraf ging. De Nederlandse Staat heeft gedurende de negentiende eeuw uitverkoop gehouden van woeste gronden. Twee doelen waren daarmee gediend: het spekken van de staatskas en het ter ontginning overdragen aan anderen. Dat laatste gebeurde maar mondjesmaat. Tegen het einde van de vorige eeuw drong het besef door dat de overheid zijn verantwoordelijkheid voor bos en natuur niet langer kon ontlopen. Paradoxaal genoeg waren het vooral goeude heren van liberale huize die ijverden voor staatsingrijpen. Zij maakten veelal deel uit van dezelfde commissies, een aantal van hen bracht het zelfs tot minister, zoals Pierson en Cort van der Linden. Zij kwamen elkaar tegen op verschillende maatschappelijke posities en wisten hun invloed op het overheidsbeleid maximaal aan te wenden. Hun rol als peetvader aan de wieg van Staatsbosbeheer moet zeker niet onderschat worden.

Foto 1 (boven).
Groep planters met
plantjongens.

Foto 2. Uitslepen met ossen in het Mastbos.

aan groen Nederland

Er was echter ook druk van onderaf, vanuit de samenleving. De pers mengde zich in het debat. De steden groeiden, de mobiliteit nam toe, de grote crisis in de landbouw liep teneinde en "landhuis-houdkundigen" en economen stonden te popelen om de "woestijnen" tot bloei te brengen ten gunste van de Nederlandse economie. De vraag naar hout steeg, vooral ten behoeve van de mijnbouw in Zuid-Limburg. En dan was er nog een veiligheidsaspect. De zandverstuivingen bedreigden de dorpen Kootwijk en Schoorl en vormden obstakels voor de aanleg van wegen. De oprichting van Staatsbosbeheer was, zo concludeerden de auteurs, uiteindelijk een gevolg van een ander gebruik van de woeste gronden in Nederland. Met de komst van kunstmest verloren de heidevelden voor een belangrijk deel hun functie als schapenweide en kwamen aldus beschikbaar voor andere doeleinden.

Ideologie

En wat was de inbreng van de ideologie? In het eerste hoofdstuk schetsen de auteurs twee visies op het omgaan met de natuur. De opvatting dat de mens de natuur moet exploiteren ten eigen nutte (de imperialistische visie) stond lijnrecht tegenover het manifester wordend ideeën-goed dat de natuur 'mooi en kwetsbaar is en bijgevolg het respect en bescherming

van de mens verdient' (de arcadische zienswijze). Vooral in de stad onder de gegoede burgerij vond de arcadische opvatting steeds meer weerklank, wat zich uitte in de oprichting van tal van verenigingen die zich sterk maakten voor dieren- en natuurbescherming. Het is niet toevallig dat Vogelbescherming Nederland afgelopen jaar eveneens haar 100-jarig bestaan vierde.

Bij de oprichting van Staatsbosbeheer speelde natuurbescherming nog geen rol. 'Bomen planten' luidde het devies. Zo snel en efficiënt mogelijk, ook al behoorde een aantal terreinen tot de onvruchtbaarste van Nederland en had de prille organisatie nauwelijks deskundigheid en mankracht in huis. Een 'personele unie' met de elf jaar eerder opgerichte Nederlandse Heidemaatschappij lag voor de hand. De directeur van deze cultuurmaatschappij, H.J. Lovink, gaf als inspecteur der Staatsbossen en Ontginningen tot en met 1902 leiding aan het jonge Staatsbosbeheer. Dat Staatsbosbeheer in de beginjaren zwaar leunde op de deskundigheid en ervaring van de Heidemij en zelfs de cultuur van deze vereniging overnam was begrijpelijk.

Wie er geheel andere ideeën over bosbouw op na hield was houtvester A.J. van Schermbeek. Hij had zijn opleiding ontvangen in Duitsland, praktijkervaring opgedaan in Nederlands- Indië en was

aan het eind van de eeuw de enige houtvester in rijksdienst. Velen zagen in hem het eerste hoofd van Staatsbosbeheer. Van Schermbeek was een groot pleitbezorger van "natuurbos". Voor de monocultures van grove dennen zoals de Heidemij die aanlegde had hij geen goed woord over. In het Mastbos bij Breda trachtte hij met wisselend succes zijn ideeën in praktijk te brengen (foto 2 & 3). Tot een benoeming tot diensthoofd van Staatsbosbeheer is het nooit gekomen. Waarschijnlijk waren zijn denkbeelden, die hij in vele artikelen uiteenzette, te uitgesproken. "Van Schermbeeks denken was ecologisch, voordat het woord was uitgevonden". Zijn ontslag in Breda en aanstelling tot docent aan de Rijkslandbouwschool in Wageningen hielp mee de begrotingsruimte te creëren voor het instellen van een Staatsbosbeheer. Zo kleinschalig ging het er bij de overheid in die tijd kennelijk nog toe. Formeel mocht Van Schermbeek dan buitenspel zijn gezet, feitelijk niet. Want in zijn nieuwe positie als docent heeft hij grote invloed kunnen uitoefenen op het denken en doen van de nieuwe generatie bosbouwers. Toen in de jaren zestig en zeventig het milieudenken en -bewustzijn opkwam – natuurbeheerders gingen streven naar een natuurlijk, gevarieerd en multifunctioneel bos – bleek opnieuw hoe schatplichtig men was aan de ideeën van deze onverzettelijke man. Van Dissel,

Foto 3. Zaaïen van eikels.

de tweede directeur van Staatsbosbeheer, had ooit onder Van Schermbek gewerkt en had grote belangstelling voor natuurbescherming. Van 1907 tot 1937 was hij lid van het dagelijks bestuur van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Met zijn medebestuurder Jac. P. Thijsse verkeerde hij op goede voet en hij deelde diens opvatting dat belangrijke natuurgebieden behouden moesten blijven. Dat natuurbehoud in het werk van Staatsbosbeheer een rol ging spelen schrijven Buis en Verkaik toe aan de persoonlijke inzet van Van Dissel. In 1908 zorgde hij er voor dat De Muy, een duingebied op Texel uitgeroepen werd tot eerste staatsnatuurmonument. Kort daarop viel de beslissing 400 hectare van het Kootwijkerzand intact te laten, dus niet te beplanten. Nederland dankt daar tot op de dag van vandaag één van de laatste stuifzanden van Europa aan. Staatsbosbeheer ging door op de weg om van biologisch en landschappelijk waardevolle gebieden natuurreservaten te maken. In

1929 had de staat ongeveer 7500 hectare natuurmonument in bezit, ongeveer evenveel als Natuurmonumenten.

Cruciaal: stand van de economie

Binnen het bestek van dit artikel moeten we ons beperken tot enige in het oog springende gebeurtenissen. Duidelijk is dat Staatsbosbeheers geschiedenis niet te doorgronden is zonder de maatschappelijke context daarbij in ogenschouw te nemen. Cruciale factor was de stand van de economie. Beschikte de overheid over voldoende middelen om een stimulerend beleid te voeren zoals het toekennen van subsidies of de aankoop van terreinen? Of teruggebracht tot de kern: was de houtprijs hoog of laag? Dit eenvoudige gegeven bepaalde in hoge mate het gedrag van de actoren, niet in de laatste plaats dat van landeigenaren. Een enkel voorbeeld: de renteloos-voorschotregeling die minister Marez Oyens van Landbouw, Nijverheid en Handel de gemeenten in 1902 bood als steun in de rug om de

woeste grond te bebossen was er nimmer gekomen als niet de verwachting had geleefd dat ook in de toekomst een goede prijs voor het hout zou worden gemaakt. Bosbouw was in veler ogen een vorm van landbouw, alleen de oogst liet wat langer op zich wachten. Voor Staatsbosbeheer betekende deze regeling een uitbreiding van taken en bevoegdheden. In overleg met de betrokken gemeenten stelde Staatsbosbeheer de plannen op en kreeg het de leiding over het werk dat doorgaans door landarbeiders uit de streek werd uitgevoerd.

Als reactie op het gedrag van landgoedeigenaren om hun bezit in kleine kavels te koop aan te bieden vaardigde de overheid in 1928 de Natuurschoonwet uit. In ruil voor gunstige belastingtarieven verplichtten de eigenaren zich het landgoed in stand te houden. Staatsbos-

beheer toetste de aanvragen, gaf advies over het beheer en controleerde of de eigenaar de Natuurschoonwet naleefde. Staatsbosbeheers taken en bevoegdheden breidde zich allengs uit, niet altijd tot genoegen van andere belanghebbenden.

Landschapsbouw

Een apart verhaal is de opkomst, bloei en verval van de landschapsbouw. Minister Lely verzocht Staatsbosbeheer in 1915 advies uit te brengen over de aankleding (lees bermbeplanting) van rijkswegen. Dit was het begin van een innige samenwerking tussen Rijkswaterstaat en Staatsbosbeheer die tot 1991 zou duren. De inrichting van de IJsselmeerpolders, het herstel van het ondergelopen Walcheren na de Tweede Wereldoorlog, het waren megaprojecten waarmee Staatsbosbeheer nationaal en internationaal lof zou oogsten.

Een eeuw Staatsbosbeheer is ook een eeuw met twee Wereldoorlogen, met een ongekende economische crisis in de jaren dertig. Buis en Verkaik beschrijven op indringende wijze de rol die Staatsbosbeheer heeft gehad in het kader van de werkverschaffing. De tweede helft van de twintigste eeuw wordt gekenmerkt door een stijging van de welvaart, de opkomst van het massatoerisme, van mondig wordende burgers en medewerkers. Allemaal buitengebeuren voor de organisatie waarop men moest anticiperen en reageren (foto 4).

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog stond er maar één ding voorop: inventarisatie en herstel van de schade die de oorlog aan de bossen had aangericht. En in diezelfde oorlog is zoals de auteurs het noemen de weeffout gemaakt door de natuurbescherming te plaatsen onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. Hiermede werd de kiem gelegd voor een competentiestrijd tussen twee departementen die pas in 1982 tot een ontkenning zou leiden. "Waar twee olifanten vechten, verliest het gras", zo luidt een Afrikaans spreekwoord. Staatsbosbeheer werd geteisterd door opeenvolgende reorganisaties en de richtingenstrijd tussen natuurbeschermers en bosbouwers heeft in bepaalde perioden de organisatie tot op het bot verdeeld. Staatsbosbeheer overleefde alle stormen. Ook die van 1972 en 1973 welke een gigantische schade aan het Nederlandse bos aanrichtten. Publiekelijk werd Staatsbosbeheer ter verantwoording geroepen. Wat is er mis

met ons bos dat dit heeft kunnen gebeuren? Was die kwetsbaarheid niet mede te wijten aan de monocultures, aan de bijna wiskundige wijze waarop na 1945 bosbouw is bedreven?

Staatsbosbeheer gooide het roer om, ging het gesprek aan met Kritisch Bosbeheer, stelde zich meer open voor signalen uit de samenleving.

Foto 4. Informatie-paneel Harskamperdennen 1970.

Een eerlijk boek

"100 jaar werken aan groen Nederland" is te kwalificeren als een "eerlijk boek". De schrijvers hebben niet constant de mooiste appel boven in de korf gelegd. Want naast vermelding van zaken waar Staatsbosbeheer trots op kan zijn, gaan zij kritische reflectie niet uit de weg. Staatsbosbeheer wordt niet langs één liniaal de maat genomen, maar multifunctioneel en in samenhang met andere ontwikkelingen beschreven en geëvalueerd. Daarnaast zijn de auteurs er in geslaagd minder bekende feiten aan het licht te brengen. Want wie wist dat in de jaren kort na de oorlog onder leiding van Staatsbosbeheer en met toestemming van de bezettingsautoriteiten meer hout in Duitsland is gekapt dan de Duitsers in de jaren 1940-45 uit de Nederlandse bossen hebben geroofd?

Drs. C. Wagenaar
Staatsbosbeheer,
thans werkzaam voor het Min.v.LNV in Bonn
Hoefbladlaan 136, 2555 EK Den Haag

Staatsbosbeheer: 100 jaar werken aan groen Nederland. Dr.J.Buis & dr.J.Verkaik, 1999.
Uitgeverij Matrijs, Utrecht. ISBN 90 5345 138 2.
288 p. Prijs: f 69,90. Te verkrijgen in de boekhandel. De foto's bij dit artikelje zijn afkomstig uit het boek.